

Svijet u previranju

Povodom pedesete obljetnice kulturne revolucije 1968.

*Trpimir Vedriš**

Čime je 1968. godina zavrijedila obilježavanje pedesete obljetnice? Širok spektar pojava od pariških studentskih demonstracija i Praškog proljeća, Beatlesa i „djece cvijeća“, preko slika Vijetnamskog rata i kineske kulturne revolucije sve do pojave enciklike *Humanae vitae* tek su neki od podupiratelja kandidature šezdesetosme za status prijelomne godine novije svjetske povijesti. Za pretpostaviti je da bi čitatelj *Obnovljenog života* prednost mogao dati unutarcrkvenim zbivanjima ili pak onima relevantnima za hrvatsku suvremenu povijest. No, zbivanja 1968. u toj su mjeri obilježila svijet da je bez podsjećanja na globalni nemir šezdesetih teško vrjednovati postupke bl. Pavla VI. ili razumjeti politički položaj Hrvatske početkom 1970-ih. Kako god bilo, 1968. u kolektivnom je sjećanju postala mnogo više od puke godine. Ponajprije, govoreći o 1968. zapravo često mislimo na »razdoblje od otprilike deset godina (oko 1966. — oko 1976.) tijekom kojih su različite materijalne, društvene i psihološke promjene stekle status naslovnih vijesti« (Gerd-Rainer Horn). Osobit status tako shvaćene šezdesetosme, dakako, nije jednoznačan: »za neke zlatno doba — za druge vrijeme raspadanja starih moralnih okvira, autoriteta i discipline«. Drugim riječima »u očima radikalne ljevice bio je to trenutak kad je revolucija bila nadohvat ruke, a za desnicu doba subverzije i moralne pokvarenosti«. Riječi Arthura Marwicka da je vrijeme između 1950-ih i ranih 1970-ih postalo »predmetom političke polemike, nostalgичnog mitologiziranja i pogrešnih tumačenja« mogu se *mutatis mutandis* primijeniti i na situaciju u Katoličkoj crkvi nakon Drugog vatikanskog sabora. Smatrali je čudesnom godinom oslobođenja ili godinom užasa, posljedice niza zbivanja iz 1968. snažno se osjećaju i danas te se tek s odmakom od nekoliko desetljeća mogu jasnije sagledati. Pri tom jasnije ne znači jednostrano. U kolektivnom pamćenju pariška *soixante huitième*, nije identična talijanskoj *sessantotto* ili američkoj *sixty eighth*, a sve se one u mnogočemu razlikuju od Praškog proljeća, da ne spominjemo zbivanja u Vijetnamu ili Kini.

U 1968. svijet je ušao sa strepnjom. Američka vojna intervencija u Vijetnamu vukla se sporo i uglavnom s ograničenim uspjehom. Mediji su ratnu stvarnost činili prisutnijom nego ikad prije donoseći zahvaljujući fotografiji i televiziji slike trpljenja stanovništva zahvaćenog ratom i izazivajući sve snažnije proturatne osjećaje u SAD-u. U siječnju 1968. Vijetnamska narodna armija i jedinice komu-

* Doc. dr. sc. Trpimir Vedriš, Odsjek za povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. Adresa: Ivana Lučića 3, 10000 Zagreb, Hrvatska. E-pošta: tvedris@ffzg.hr

nističkog Vijetkonga započele su ratnu operaciju Tet, koja je, iako kratkoročno neuspješna, na dugi rok doprinijela slomu američke intervencije. Narav sukoba s režimom potpomognutim od strane SAD-a možda ništa bolje ne ilustrira od poznate fotografije *Sajgonsko pogubljenje* Eddiea Adamsa, koja je obišla svijet i potaknula val proturatnog otpora. Kod kuće je, doduše, već dugo kuhalo: rasna netrpeljivosti, ta rak rana američkog društva, već je tijekom prethodnog desetljeća dovela do javnih okupljanja i protesta. Početkom travnja 1968. ustrijeljen je Martin Luther King Jr., a već dva mjeseca kasnije ubijen je i drugi borac za građanska prava senator Robert Kennedy.

Istovremeno, s dolaskom proljeća u Parizu je započeo val studentskih nemira. Iako je počeo kao zbrkan prosvjed koji je već i tada često bio promatran kao divljanje razmažene mladeži odrasle u miru i blagostanju poslijeratnih godina, neprimjereno gruba reakcija francuskih snaga reda u Parizu donijela je studentskoj pobuni masovnu javnu potporu. Uključivanje radništva i građanstva u prosvjed dovelo je do izvanrednih izbora, a pariškomu *Mai 68* priskrbilo mitski status. Pitanje koje i danas lebdi nad tim događajima jest: bi li akteri bunta — da nije bilo policijske brutalnosti — uspjeli privući toliku pozornost svojim protusustavnim traženjima, svojim ekscentričnim zahtjevima i često duboko proturječnim težnjama? Razumljivo je da nema konsenzusa oko tumačenja tog fenomena. Ponudena objašnjenja protežu se od »hormonske pobune«, preko krize kapitalizma, sve do »Božje smrti« (André Malraux). Prosudba je otežana činjenicom da je glavna historiografija o Pariškoj pobuni do nedavno bila duboko ideologizirana (iz svjetonazorski lijevo-liberalnog motrišta) tako da početke uravnotežene historiografske prosudbe koja je parišku 1968. smjestila u širi globalni kontekst treba tražiti tek u obljetnici 2008. godine. Nije potrebno naglašavati da su se okolnosti i narav pariške 1968. (u znatnoj mjeri i srodnih zbivanja u Njemačkoj i Italiji) umnogome razlikovale od zbivanja u anglosaskom svijetu.

Govoreći o zbivanjima u Europi ne treba zaboraviti da je te godine Željezna zavjesa još uvijek čvrsto zastirala istočnu polovicu kontinenta. Pobune i revolucija francuskog tipa u zemljama realnog socijalizma nisu bile moguće. Najpoznatija manifestacija nemira u istočnoj Europi 1968., nazvana Praškim proljećem, počela je u siječnju kao pokret čehoslovačkih komunista na čelu s prvim tajnikom komunističke partije Slovakom Aleksandrom Dubčekom. Uz široku društvenu potporu započele su reforme koje su imale za cilj preoblikovanje režima prema ideji „socijalizma s ljudskim licem“. Sovjetske su vlasti, nakon kratkotrajnog pregovaranja, u kolovozu pokrenule vojnu silu Varšavskog saveza i slomile pokret efikasnom intervencijom. Sovjetska okupacija Čehoslovačku je tog ljeta koštala nekoliko stotina mrtvih, desetke tisuća izbjeglih, a posljedično je dovela i do bijega nekoliko stotina tisuća — mahom visoko obrazovnih — građana na Zapad. Praško je proljeće pokazalo da pokušaj liberalizacije totalitarnog poretka gotovo nužno vodi njegovoj dezintegraciji i da je jedini način da se sačuva socijalizam — s kakvim god licem — primjena sile. Nešto se je slično ponovilo i u Hrvatskoj tri godine kasnije. Lipanjske nemire na zagrebačkom sveučilištu te godine u hrvatskom je kolektivnom sjećanju istisnula uspomena na Hrvatsko proljeće 1971. godine. Kako god bilo, narav tih

nemira imala je — poput onih u Čehoslovačkoj — malo veze s Pariškom pobunom, a mnogo s ekonomskom krizom i neriješenim nacionalnim pitanjem u Jugoslaviji.

Što, dakle, povezuje sve te različite manifestacije globalnog nemira? Pobune širom svijeta redom su imale neke veze s marksizmom, odnosno njegovim raznim inačicama. Kanadski psiholog Jordan Peterson nedavno je izazvao zgražanje mnogih usporedivši današnje studentske buntovnike sa sljedbenicima Mao Ce Tunga. Komentirajući tu analogiju podsjetio je na zajedničke filozofske i ideološke korijene širokog spektra mladenačkih pobuna od 1968. do danas. Naime, paralelno s pariškim proljećem u Kini je 1968. tekla druga godina Velike proleter-ske kulturne revolucije, megalomanski pohod protiv tradicije i „starog poretka“, koju je pokrenuo Mao Ce Tung kako bi se obračunao sa svojim neistomišljenicima. Ta je revolucija „predsjednika Maoa“ podignula gotovo u rang nadnaravnog bića, a zemlju koštala teškog gospodarskog zaostajanja i kulturne degradacije, odnijevši izravno i neizravno nekoliko desetaka milijuna života. Sve to ipak nije bilo jasno mnogim mladim Europljanima koji su među ostalim revolucionarnim skupinama oblikovali i maoističke odrede zazivajući sličnu revoluciju i u Europi. No, uz oduševljenje dijela zapadnjačke mladeži revolucionarnim nasiljem, ispod niza (stvarno ili prividno) opravdanih zahtjeva za društvenim promjenama, mnogi su suvremenici prepoznali opasan destruktivan duh. Engleski filozof Roger Scruton priznao je godinama kasnije da mu je upravo studentsko nasilje 1968. pomoglo shvatiti da »želi sudjelovati u izgradnji, a ne u rušenju kulture« — iskustvo koje ga je usmjerilo prema filozofskom i političkomu konzervativizmu.

Prosudujući učinke revolucionarnih zbivanja s pedeset godina odmaka može se bez puno nedoumice zaključiti da su na političkoj razini pobune uglavnom bile infantilne i da nisu ostavile pretjeranog traga. Nekoliko desetljeća kasnije mnogi akteri i sami su zauzeli pozicije u institucijama koje su nekad gorljivo napadali. Nekadašnji ulični nasilnici postali su ministri policije, a uvjereni maoisti vatikanski dopisnici. Sve u svemu, iako su mnogi sudionici skloni lamentirati nad „porazom revolucije“, historiografija ukazuje na trajni uspjeh niza vrijednosti promicanih 1968. godine. Dubinske društvene i kulturne promjene, kako je uvjerljivo pokazao A. Marwick proučavajući veze između raznorodnih fenomena (poput unaprjeđenja životnog standarda, osipanja spolnog morala, inovacija u umjetnosti, pokreta za ženska i manjinska prava, širenja individualizma i pojave mladenačkih kultura) potvrđuju da, ideološki gledano, šezdesetosma na globalnoj razini nije bila tek eksces ili trenutak opčinjenosti. Drugim rječima, »gdje su pariške barikade politički promašile, uspjele su kulturno, a današnja potištena Europa koja čami u civilizacijskoj krizi, odraz je potrošene politike 1968.« (George Weigel). Uz razne inačice popularne kulture koje su, kao *rock n' roll* ili razni oblici umjetnosti, postale dio svjetske civilizacijske prtljage — dugoročno je najdublji učinak imala seksualna revolucija.

Direktna veza između različitih pokreta za oslobađanje iz 1960-ih i niza kontroverznih društvenih pitanja današnjice — *inter alia* rodne revolucije — čini se očitom. Mnogi suvremeni svjetonazorski prijepori imaju svoje korijene upravo u 1960-ima i bez razumijevanja tog konteksta teško ih je razumjeti. Niz procesa,

koje je teško sažeti, manifestnih kroz nezadovoljstva i nemire tinjao je u društvima još od 1950-ih i otrjeznjenja nakon poslijeratne euforije. Danas se može učiniti da je teško uočiti ikakvu konzistenciju između raznorodnih društvenih pokreta aktivnih 1968. godine. Kako, naime, povezati teror Maovih studentskih nasilnika, Vijetkongovih jurišnika, dekadentnu mladariju na Sorbonni ili sudionika Praškog proljeća? Sve pobune povezuje borba, ili pokušaj borbe, protiv uspostavljenog poretka i — ako je vjerovati povjesničarima tih fenomena — osjećaj globalnog pokreta protiv društvene nepravde. Iz današnje se perspektive mogu razumjeti frustracije i strahovi generacije odrasle u svijetu nastalom na ruševinama Drugog svjetskog rata. Istovremeno, govoreći o 1960-ima nemoguće je zaobići mnoge dojmive uspjehe u razvoju tehnologije i znanosti, te brojna ostvarenja na području umjetnosti. Prosudba epistemoloških i moralnih temelja ideja promicanih u to vrijeme zahtijeva ipak nešto dublji i hladnokrvniji pogled od onoga ispunjenog divljenjem pred dostignućima moderne arhitekture i umjetnosti ili generacijskom nostalgijom. Sjaj kulture i umjetnosti ne mogu sakriti mnoštvo destruktivnih klica izniklih iz vrenja 1968. godine.

Feministički pokret tih godina obično se smatra nastavkom „feminizma druge generacije“ i djelovanja Simone de Beauvoir. No autorice koje se danas smatraju začetnicama novog radikalnog vala feminizma poput Shulamit Firestone oblikovale su svoj pogled na svijet upravo 1960-ih godina. Stoga, ako su za pažljivog promatrača ti *fleurs de mal* upozoravali na narav sjemena iz kojeg su posijani, mnogi su njihovi plodovi počeli sazrijevati tek na izmaku 20. stoljeća. Eksplozija rodne revolucije zapravo je nastavak kulturne revolucije, koja je proplamsala 1968. i nastavila tinjati do danas. U tome je — osobito u akademskom okruženju i na području tzv. kulture — možda ključan utjecaj tzv. nove ljevice izrasle iz društvene teorije tzv. frankfurtske škole, koja je bila značajnim posrednikom prelijevanja „marksističke kritike“ na područja znanosti i kulture. Upravo je miješanje tog „novog vala“ marksizma s postmodernim epistemološkim relativizmom oblikovanim među angažiranim francuskim intelektulcima stvorilo smjesu teorija koje su u drugoj polovici 20. stoljeća doprinijele podrivanju povjerenja u tradicionalne institucije zapadnih društava poput države ili obitelji. U tom kontekstu ne smije se zaboraviti ni angažman obavještajnih službi Sovjetskog Saveza i zemalja Varšavskog saveza, koje su, čini se, utjecale na više aktera zbivanja 1968. i općenito promicanju kulturnih događanja koja su pomogla „preoblikovanju klime“ na Zapadu. Spada li početak ocrnjivanje pape Pia XII. u predstavi *Der Stellvertreter* iz 1963. Rolfa Hochhutha u tu skupinu, teško je reći, no njezino se širenje svakako dobro uklapa u taj kontekst.

Prispjevši time do pitanja o ulozi Crkve u zbivanjima 1968., dvije teme čine se danas osobito aktualnima: odnos Svete Stolice prema komunizmu (odnosno Crkvenog učiteljstva prema marksizmu) i odnos prema temeljnim pitanjima bračnog i spolnog morala. Oba ta pitanja, premda na drugačiji način, podsjećaju da su zbivanja iz 1968. još uvijek duboko prisutna u životu Crkve u zapadnim društvima.

Odluka saborskih otaca na Drugom vatikanskom saboru da izbjegne otvorenu osudu komunizma mogla bi iznenaditi poznavatelja crkvenog učiteljstva.

Naime, crkvena osuda komunizma u enciklici pape Pija IX. *Qui pluribus* (1846.) prethodila je čak i objavi *Komunističkog manifesta*. Isti je papa je svoj stav potvrdio enciklikom *Quanta cura* (1864.) govoreći o *funestissimus error Communismi et socialismi* („napogubnijoj pogrešci komunizma i socijalizma“). Niz susljednih dokumenata kojim je Učiteljstvo osudilo komunizam kulminirao je enciklikama Pija XI. *Centesimo anno* (1931.) i *Divini redemptoris* (1937.). Odgovor na pitanje zašto su saborski oci odlučili predložene sheme svesti na tri vrlo neutralna članka konstitucije *Gaudium et spes* valja zacijelo promatrati u svjetlu nove diplomatske strategije Svete Stolice prema zemljama komunističkog bloka. Prošireno oduševljenje „popuštanjem pritiska“ bilo je istovremeno uzrokom i posljedicom crkvene *Ostpolitik* kardinala Agostina Casarolija i Pavla VI. Njihovo prihvaćanje hladnoratovske podjele svijeta i dijalog s komunističkim režimima neupitno su umnogome olakšali položaj katolika *in regionibus a communismo oppressis*. No, teško je utvrditi je li propasti komunizma u istočnoj Europi više pridonijelo taktiziranje Pavla VI. i Richarda Nixona (koje je kardinal Casaroli opisao kao „mučeništvo strpljivosti“) ili pak čvršći stav Ivana Pavla II. i Ronalda Reagana. Da oprezna politika *salvare il salvabile* („spašavati što se spasiti daje“), kako je sam Pavao VI. priznao, „nije slavna politika“, potvrdile su već tada neke tužne pojave poput razvlašćivanja i oduzimanja titula kardinalu Mindszentyju. Slučaj kardinala Józsefa Mindszentyja, koji je, nakon što je proveo 15 godina u dragovoljnom egzilu u američkoj ambasadi u Budimpešti, 1971. pristao napustiti domovinu upravo pod pritiskom tadašnjeg američkog predsjednika i pape Pavla VI., pokazao je da je tvrdi otpor komunizmu u kontekstu *détente* 1960–ih postao nepoželjnim.

Odbijanje saborskih otaca da eksplicitno osude komunizam i iz njega proizlažeća duhovna zla — bio je očito i dio „duha vremena“. Govoreći o osjećaju grizodušja koji se pojavio među nekim ocima nakon Sabora, Benedikt XVI. potvrdio je da oci tada »sigurno nisu ispravno procijenili političke posljedice i praktične učinke [...] previše razmišljajući na teološki način i bez promišljanja o vanjskom učinku svega«. No, oduševljenje napretkom i novim mogućnostima zahvatilo je krajem 1960–ih znatne dijelove Crkve pa ne čudi pojava tzv. nove generacije „progressivnog katolicizma“ i nada u ublažavanje sukoba s komunističke strane. Među ostalima, vodstvo SFRJ putem intenzivne diplomatske djelatnosti nastojalo je popraviti svoj međunarodni status unutar hladnoratovskih konstelacija i putem popravljivanja odnosa s Katoličkom crkvom. U siječnju 1968. Mika Špiljak posjetio je Vatikan. Posjet je bio dio procesa otopljanja, čiji je vidljiv plod bilo potpisivanje protokola između Svete Stolice i Jugoslavije 1966. godine. Protokol je imao narav kvazikonkordata i učinio je SFRJ prvom komunističkom državom koja je na taj način regulirala svoj odnos sa Svetom Stolicom. To popravljivanje diplomatskih odnosa (koji su bili pali na najnižu razinu 1952. nakon uzdignuća zagrebačkog metropolita Stepinca za kardinala) dovelo je konačno i do susreta Pavla VI. s predsjednikom Saveznog izvršnog vijeća (SIV) Mike Špiljka. Susret je završio u pozitivnom ozračju održavajući uzlaznu putanju jugoslavensko–vatikanskih odnosa. Kako god bilo, upravo je zatopljanje odnosa omogućilo povratak Katoličke crkve na javnu pozornicu — što je u Hrvatskoj postalo vidljivo u trijumfalnoj „devetnici“ Trinaest

stoljeća kršćanstva u Hrvata (1975. — 1984.). Iako je prema mišljenju Benedikta XVI. Casarolijeva »istočna politika, koliko god dobro zamišljena, u biti doživjela krah«, iz hrvatske se perspektive ne čini toliko neuspješnom.

Za razliku od „mekog“ odnosa prema komunizmu — u mnogočemu u skladu s „progresivnim tendencijama“ u Crkvi — Pavao VI. na drugom je području izazvao šok objavivši u srpnju 1968. encikliku *Humanae vitae*. Potres koji je proizročila objava enciklike „O ispravnoj regulaciji poroda“, osim samog sadržaja, počiva i na činjenici da je znatan dio papinih savjetnika bio u najmanju ruku suzdržan, ako ne i protivan čvrstoj osudi kontracepcije koju je donijela ta enciklika. Pavao VI. zbunio je mnoge podržavši zapravo manjinsko mišljenje. Joseph Ratzinger, koji je te godine objavio svoj znameniti *Uvod u kršćanstvo*, encikliku je »u kontekstu tadašnjeg teološkog razmišljanja« doživio kao »težak tekst«. Više je biskupskih konferencija kritiziralo taj dokument Učiteljstva, stoga ne treba čuditi reakcija svijeta. Objava enciklike usred »vrućeg ljeta 1968.« može se usporediti udarcem noge u osinjak, kojim je Crkva u očima pobornika kulturne revolucije (od progresivnih katolika do otvoreno protukatoličkih feministkinja) izdala put reformi i napretka. *Humanae vitae* zalupila je vrata pred nosom ne samo marksističkim radikalima, nego i mnogima koji su poput utemeljitelja Populacijskog vijeća Johna D. Rockefellera tih godina u Vatikanu tražili potporu za svoje vidnje „odgovorne populacijske politike“. Naglašavajući nerazdvojjvost sjedinjujuće i prokreativne dimenzije bračnog čina — enciklika je potvrdila tradicionalni crkveni nauk o temeljnoj svrsi spolnosti. U desetljeću koje je započelo legalizacijom prve kontraceptivne pilule, a kulminiralo pobunom u Parizu i koncertom na Woodstocku — objava *Humanae vitae* mnogim se suvremenincima morala učiniti poput povlačenja ručne kočnice u petoj brzini. No danas, s pola stoljeća odmaka, u svjetlu očitovanja brojnih medicinskih i pravnih studija koje su potvrdile razorne učinke kontracepcije i pobačaja na sustav zdravstvene zaštite, položaj žena i društvo uopće — enciklika se pokazala proročkim glasom.

S obzirom na niz aktualnih problema u Crkvi (od rasprave o novoj vatikanskoj *Ostpolitik* prema Kini, do podrivanja tradicionalnog katoličkog morala na području braka i spolnosti) možda bi se za 1968. zaista moglo reći, upotrijebivši izraz nedavno preminulog publicista, da je riječ o »godini koja se vraća«. Svim dobrim plodovima Drugog vatikanskog sabora usprkos, ako je suditi prema statistikama, koketiranje s marksizmom ili drugim oblicima (post)modernizma u Crkvi nije dovelo do opće obnove crkvenog života. Pokazatelji o sakramentalnom životu Crkve, duhovnim zvanjima i obitelji, ako ništa drugo, čine Ratzingerovo predviđanje iz 1958. o kršćanima kao kreativnoj manjini sve izvjesnijim scenarijem. Zabrinjavajuć pad duhovnih zvanja i raspadanje obitelji nemoguće je ne dovesti u vezu s kulturnom revolucijom 1968. godine. Upravo se u svjetlu tih gorućih pitanja uočavanje i prosudba veza svjetskih zbivanja 1960–ih i promjena koje su uslijedile nakon Drugog vatikanskog sabora pokazuju možda epohalnim problemom za budućnost Crkve. *Humanae vitae* u tom je smislu usred „ljeta ljubavi“ bila gorka tableta koju je Crkva — ostajući vjerna svojem pozivu — predložila kao lijek za pogrešno shvaćanje ljubavi i slobode.